

Ευαγγελία Γ. Πατεράκη

Τουρκοκρατία στην Κρήτη και η Χριστιανική εκπαίδευση «...κατά τα εν Ελλάδι» 1858-1863

ABSTRACT

An alternative title of our paper could be: "Christian Education in Turkish-occupied Crete during the decade 1858-1868 ... according to the standards of education of the Greek state". Catholic propaganda and the attempt to convert the Cretans during the period of Ottoman reforms disturbed a number of elements: Massic Christian bodies, Christian Cretans, Cretan Greeks, Dynamic Greeks, the Orthodox Patriarchate, even the Ottoman Government. The interest in neglected education and training in Crete was thus revived.

The founding of the Educational Association of Cretan Syros was an important event (1860). Its members, in concert with Cretan expatriates in Athens, contributed to Hellenism, for the improvement of the conditions and the reconstruction of the tortuous educational fabric of Crete. It therefore proceeded to:

- send shipments of books, educational material and printed matter to the island.
- educate and train teachers to teach in Crete.
- advocate to Christian inhabitants for the establishment and operation, in addition to those already extant in cities and monasteries, of new schools in the provinces of the island.

Christian education in Turkish-occupied Crete at the time was the responsibility of the Ecumenical Patriarchate (headed by the Metropolitan and dependent on Constantinople). With the measures taken, however, external influences began to appear on the island. The pedagogical tendencies that emerged had orientations from Athens and influences "... in Greece".

Greek teachers were recruited for high-level duties, next to the Council of Elders. They laid the foundations and organized the previously neglected education of Crete (1863). They transfigured the standards, the philosophy of education and the practices of the educational system, the structure, the constitution, the methodology and the educational material of the free Greek Kingdom.

They created the conditions, after the three-year Rising of 1866, for Christian education to be organized and function more fully in the next period, under the Cretan State.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Τουρκοκρατούμενη Κρήτη 1858, Χριστιανική παιδεία Κρήτης, Εκπαίδευση Ελληνικού Βασιλείου, Πατριαρχικός Κανονισμός Εκπαίδευσης 1846, Μητροπολίτης Κρήτης Διονύσιος Χαριτωνίδης, Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Κρητών Σύρου, Χριστιανική Δημογεροντία Ηρακλείου, Εφορείες σχολείων Ηρακλείου, Καθηγητής Μιλτιάδης Βρατσάνος, Κανονισμός των εν Ηρακλείω σχολείων 1863, Κανονισμός Παρθεναγωγείου, Κανονισμός Αλληλοδιδασκτικού σχολείου, Κανονισμός Ελληνικού σχολείου, Μοναστηριακός Διοργανισμός Κρήτης 1871

Ερευνώντας βαθύτερα το θέμα της Χριστιανικής Εκπαίδευσης στην Κρήτη μετά την περίοδο της Αιγυπτιοκρατίας στο νησί (1830-1840) διαπιστώνουμε ότι:

Α) Το Ελληνικό Βασίλειο διαθέτει ήδη σαφές νομοθετικό πλαίσιο για την ελληνική εκπαίδευση, που εφαρμόζει και αξιοποιεί την αλληλοδιδασκτική μέθοδο διδασκαλίας κατά τον Οδηγό του Σαραζίνου (μτφρ. Ι. Κοκκώνη).

Έχει ψηφισμένο από το 1834 τον Νόμο *περί δημοτικών σχολείων* και από το 1836 τον *Κανονισμό των Ελληνικών Σχολείων και Γυμνασίων*, ενώ από το 1837 βρίσκεται σε ισχύ το διάταγμα *Περί συστάσεως του Πανεπιστημίου*.¹

Β) Η *Έκθεσις των επί των Σχολείων της Κρήτης Επιτροπής* επιφανών και λογίων Ελλήνων του 1844 προβάλλει τη φρικτή κατάσταση, το σκότος της αμάθειας και την τραγική κατάσταση της εκπαίδευσης και των Σχολείων της Κρήτης.

Γ) Η πολιτεία του Μητροπολίτη Κρήτης 1858-1868 δημιουργεί φυγόκεντρες δυνάμεις και διχαστικό κλίμα στους Χριστιανούς της Κρήτης. Φτάνει δε η κατάσταση στο σημείο να υπάρχουν εκφυλιστικά φαινόμενα προπαγάνδας και προσηλυτισμού από την Καθολική Εκκλησία στους Κρητικούς, καθώς και δημόσιος έλεγχος του έργου του με δημοσιεύματα για την παραμέληση της εκπαίδευσης των Χριστιανών του νησιού.

Σε αντίδραση προς τα καταγγελλόμενα ο Μητροπολίτης προχωρεί στη διάθεση και παραχώρηση των εσόδων του μετοχίου της Αγίας Παρασκευής στη Μεσαρά για τις ανάγκες των σχολείων της πόλης του Ηρακλείου (1862).

Δ) Ως αντιστάθμισμα στην αρνητική ατμόσφαιρα των σχολείων και της εκπαίδευσης στην Κρήτη προβάλλεται η ίδρυση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κρητών Σύρου 1860. Κρήτες ομογενείς στην Ερμούπολη της Σύρου ενδιαφέρονται και φροντίζουν να καλύψουν το υφιστάμενο έλλειμμα εκπαίδευσης στο νησί με την υλική και ηθική συμπαράστασή τους, ιδρύοντας Χριστιανικά Σχολεία και στις επαρχίες της Κρήτης, επιμορφώνοντας δασκάλους, αποστέλλοντας βιβλία και άλλο διδακτικό και εκπαιδευτικό υλικό. Η ενεργή, δραστήρια και δυναμική παρουσία και λειτουργία του συλλόγου αφυπνίζει τους αρμόδιους της εκπαίδευσης του νησιού και τους αναγκάζει να μην φαίνονται κατώτεροι των περιστάσεων διαφεύγοντας τον λήθαργο.

Ε) Με αυτό τον τρόπο δημιουργούνται και εγκαθίστανται Εφορείες Σχολείων και επιχειρείται η θεσμική συγκρότηση της Χριστιανικής εκπαίδευσης του νησιού.

Το αρνητικό κλίμα κατά του Μητροπολίτη Κρήτης Διονυσίου σπεύδει να αντιμετωπίσει και να ανατρέψει το Πατριαρχείο με την επιστράτευση του καλύτερου δυναμικού που διαθέτει στην Κων/πολη. Λόγω αυτού εκλέγει τον διευθυντή της Μεγάλης του Γένους Σχολής, Αρχιμανδρίτη Παΐσιο τον εκ Περγάμου, τον αποστέλλει και τον ενθρονίζει 25 Μαρτίου 1863 Επίσκοπο Λάμπης. Απετέλεσε έκτοτε στενό συνεργάτη και βοηθό του Μητροπολίτη Διονυσίου,² ο οποίος δοκιμάζεται σκληρά στην Κρήτη από το 1858.

ΣΤ) Μετακαλούνται Έλληνες επιστήμονες, εκπαιδευτικοί από την Ελλάδα, ως επιτελείς της οργάνωσης και θεσμοθέτησης της εκπαίδευσης στη Κρήτη, ενώ παράλληλα Κρήτες φοιτητές

¹ Πρβλ. Ευαγγελία Γ. Πατεράκη (2015), *Η βασική παιδεία στην Κρήτη (1858-1869) κατά το αρχείο της Χριστιανικής Δημογεροντίας Ηρακλείου*, Διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα, 41, 353.

² Βλ. Κάλλια Καλλιτάκη-Μερτικοπούλου (1988), *Ελληνικός Αλυτρωτισμός και Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις, Η περίπτωση της Κρήτης (1868-1877)*, Αθήνα, Εστία, 161, υποσ. 130.

σπουδάζουν στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και τα ελληνικά Γυμνάσια, με αποτέλεσμα την πνευματική μετάγγιση του ύφους, της φιλοσοφίας, της πρακτικής, των μεθόδων, των κατευθύνσεων, των βιβλίων, της διδακτέας ύλης, προς το νησί της Κρήτης.

Ζ) Εκεί που η ελληνική επίδραση γίνεται αισθητή και αποτυπώνεται σαφώς είναι η επιχείρηση γραπτής θεσμοθέτησης της εκπαίδευσης στην Κρήτη με τη σύνταξη, έγκριση, δημοσίευση και εκτύπωση των σχετικών κανονιστικών διατάξεων. Νομικά κείμενα που συντάσσονται για τη Χριστιανική εκπαίδευση στην Κρήτη φέρουν τον τίτλο: *Κανονισμοί των εν Ηρακλείω της Κρήτης Σχολείων ήτοι Παρθεναγωγείου, Αλληλοδιδασκτικού, και Ελληνικού* (1863), όπου αποτυπώνεται με κάθε λεπτομέρεια η προσδοκώμενη και επιθυμητή λειτουργία των χριστιανικών σχολείων.

Πάνω στα κείμενα των *Κανονισμών* αυτών θα ανατρέξουμε και θα επιχειρήσουμε τη βαθύτερη εξέταση και ανάλυση για να διαπιστώσουμε την έκταση, διάσταση και διατύπωση του επιδραστικού πνεύματος, που διακατέχει τόσο τον συντάκτη όσο και το επιτελείο του Μητροπολίτη και των Εφόρων που προΐστανται της εκπαίδευσης του νησιού, καθώς και των παραγόντων, που φέρονται να τους εγκρίνουν και να απαιτούν στη συνέχεια την εφαρμογή τους στη σχολική πράξη.

Οι *Κανονισμοί* αποτελούν θεμελιώδη κανονιστικά κείμενα, που οριοθετούν καθοριστικά το πλαίσιο του δομούμενου τότε Χριστιανικού Εκπαιδευτικού Ιστού, καθώς και του διδακτικού πλαισίου, μετά τα συντρίμια της σκληρής περιόδου της Τουρκοκρατίας. Συντάσσονται στο πλαίσιο των προνομίων και της εφαρμογής των Γενικών Κανονισμών του Πατριαρχείου. Αποτελούν κείμενα που αρχίζουν να αποκλίνουν όμως αισθητά από την επίδραση του πατριαρχικού κέντρου και της Οθωμανικής πρωτεύουσας της Κωνσταντινούπολης και λειτουργούν πλέον σαφώς, όπως γραπτά διατυπώνεται σε αυτά, «κατά τα εν Ελλάδι». Σημειωτέον ότι το νησί αποτελεί ξεκάθαρα επαρχία του Οθωμανικού κράτους με Οθωμανό Γενικό Διοικητή. Η επίσημη ύπαρξή τους αποτελεί μία ακόμη απόδειξη της ανάδυσης του Πατριαρχικού «κράτους εν κράτει» μέσα στους κόλπους της πολιτικής διοίκησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Τυπικά την ως τότε ευθύνη της εκπαίδευσης είχε το Οικουμενικό Πατριαρχείο, που βάσει της παραδοσιακής αρμοδιότητάς του για τη χριστιανική παιδεία είχε συντάξει, εκδώσει και κυκλοφορήσει το 1846 τον Πατριαρχικό *Κανονισμό των Αλληλοδιδασκτικών και Ελληνικών Σχολείων, των τε εν Κωνσταντινουπόλει, και εν απάσαις ταις τω Οικουμενικώ Θρόνω υποκειμέναις επαρχίαις* σύμφωνα με τον οποίον έπρεπε να λειτουργούν, όπου λειτουργούσαν, τα χριστιανικά σχολεία.³

Οι σύγχρονες ανάγκες και επιβεβλημένες προσαρμογές στις παγκόσμιες παιδαγωγικές εξελίξεις διατηρούσαν ένα πνεύμα εγρήγορσης και παρακολούθησης των διεθνών καταστάσεων στην Παιδεία από το Πατριαρχείο.

Το 1856 συντάχθηκε ο νέος *Κανονισμός των Ορθοδόξων Ελληνικών σχολείων*, που όμως δεν εφαρμόστηκε ποτέ.⁴

³ Πρβλ. Ευαγγελία Γ. Πατεράκη (2015), *Η βασική παιδεία στην Κρήτη (1858-1869) κατά το αρχείο της Χριστιανικής Δημογεροντίας Ηρακλείου*, Διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα, 379.

⁴ Ευαγγελία Γ. Πατεράκη (2015), *ό.π.*, 385.

Οι ανακατατάξεις και οι ανωμαλίες που σημειώθηκαν στον χώρο του Οικουμενικού Πατριαρχείου από τις Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις και εν συνεχεία από τις διαδικασίες σύνταξης των *Γενικών ή Εθνικών Κανονισμών* (1858-1860), που τυπώθηκαν εν Κωνσταντινουπόλει το 1862,⁵ επέβαλαν τη θεσμική συγκρότηση των χριστιανικών σχολείων, καθώς και του εκπαιδευτικού ιστού της Χριστιανοσύνης στην Οθωμανική αυτοκρατορία.

Ιδιαίτερες τάσεις εμφανίζονται στο νησί της Κρήτης μετά την επανάσταση του Μαυρογένη 1858, η οποία χαρακτηρίζεται ως πολιτικό κίνημα, που είχε συνέπεια την ανάπτυξη των τριών Δημογεροντιών στο νησί (Ηρακλείου – Ρεθύμνης – Χανίων), καθώς και τη θεσμική συγκρότηση της εκπαίδευσης, που αρχίζει να αποκλίνει αισθητά, χωρίς να αποκόπτεται όμως, από τις κατευθύνσεις του πατριαρχικού κέντρου της Κωνσταντινουπόλεως, με τη σύνταξη, επικύρωση, δημοσίευση και κυκλοφορία το 1863 των *Κανονισμών των εν Ηρακλείω της Κρήτης Σχολείων ήτοι Παρθεναγωγείου, Αλληλοδιδασκτικού και Ελληνικού*.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες υπήρξε μέριμνα σε τοπικό επίπεδο και ανανεωτικό πνεύμα, αφού ο Μητροπολίτης Κρήτης Διονύσιος Χαριτωνίδης ήταν μέσα στα πράγματα και στο κλίμα του Πατριαρχικού χώρου. Μάλιστα έναν χρόνο μετά έγινε επίσημα και μέλος της Ιεράς Συνόδου του Πατριαρχείου. Έτσι σε συνθήκες εκσυγχρονισμού και επικαιροποίησης προσλήφθηκε προς τον σκοπό αυτόν επιστήμονας παιδαγωγός στο Ηράκλειο, ο καθηγητής Μιλτιάδης Ι. Βρατσάνος από την Αθήνα. Τότε προέβλεπε στον εκπαιδευτικό ορίζοντα της Κρήτης η μορφή του νεαρού τότε Έλληνα καθηγητή ως πολλά υποσχόμενη ως προς την κατεύθυνση της θεσμικής συγκρότησης του εξυφαινομένου εκπαιδευτικού ιστού του τόπου.

Ο διορισμός του ως καθηγητή στην Δ΄ τάξη της Ελληνικής Σχολής Ηρακλείου αποτελούσε σημαντικό γεγονός. Η τελευταία αυτή τάξη της Σχολής, που αποκαλείτο και α΄ γυμνασιακή τάξη, αποτέλεσε την αφετηρία ίδρυσης σταδιακά και των επόμενων γυμνασιακών τάξεων ως την ίδρυση στο τέλος πλήρους Γυμνασίου στο νησί.

Η πρόσληψη του καθηγητή Βρατσάνου, παράλληλα με την πρόσληψη και άλλου Σχολάρχη της Ελληνικής Σχολής Ηρακλείου, δήλωνε την ανώτατη ιεραρχικά θέση του στα εκπαιδευτικά πράγματα της Κρήτης δίπλα από τον κορυφαίο αρμόδιο και υπεύθυνο για τη Χριστιανική Εκπαίδευση Μητροπολίτη Κρήτης Διονύσιο, όπως προκύπτει από τη σχετική αλληλογραφία και τα καταχωρημένα πρακτικά στον Κώδικα της Ι. Μητροπόλεως Κρήτης.

ΟΙ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΙ

Ο καθηγητής Βρατσάνος συνέταξε τους *Κανονισμούς των εν Ηρακλείω της Κρήτης σχολείων ήτοι Παρθεναγωγείου Αλληλοδιδασκτικού και Ελληνικού* –όπως επιγράφονται–, τους οποίους, αφού τους θεώρησαν, τους ενέκριναν στο τέλος του σχολικού έτους 1862-3 ο Μητροπολίτης Κρήτης Διονύσιος και οι Έφοροι των Σχολείων Μ. Διαμαντίδης, Ι. Ζαχαριάδης, Στ. Νικολαΐδης.⁶

Αν και περιγραφικός ο τίτλος του *Κανονισμού* αυτού, δεν είναι αρκετά σαφής και αφήνει περιθώρια παρανοήσεων. Ασθενές σημείο του είναι ο αίωλος τοπικός προσδιορισμός: «εν Ηρακλείω

⁵ Βλ. Άννα Γ. Πατεράκη (2012), *Άτυπες μορφές κοινωνικής διοίκησης των χριστιανών στην ύστερη τουρκοκρατία στην Κρήτη (1858-1898)*, Διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα, 48-49, κ.ε.

⁶ Πρβλ. Άννα Γ. Πατεράκη (2012), *ό.π.*, 111.

της Κρήτης», που γεννά τα ερωτήματα για το πού αναφέρεται. Στην πόλη του Ηρακλείου; Στο Τμήμα (Νομό) Ηρακλείου; Ή μήπως αναφέρεται σε κάτι άλλο εύλογο μεν, αλλά που εκ πρώτης όψεως δεν είναι εμφανές; Αν αναφερόταν στην πόλη ή στον Νομό (Τμήμα) Ηρακλείου μόνο, τούτο είτε θα προέκυπτε είτε θα αναγραφόταν στα περιεχόμενά του, πράγμα που δεν συμβαίνει.

Φρονούμε ότι ο προσδιορισμός αυτός δεν είναι γεωγραφικός, αλλά καθαρά εκκλησιαστικός. Αναφέρεται στην εκκλησιαστική, ποιμαντική, περιφέρεια της «εν Ηρακλείω Μητροπόλεως», που είχε την υπόσταση, έκταση και διάσταση της έννοιας της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κρήτης, όπως την αντιλαμβανόμαστε σήμερα. Δηλαδή αναφέρεται σε ολόκληρη τη γεωγραφική έκταση του νησιού της Κρήτης, που ήταν και είναι πνευματική αρμοδιότητα του τότε Μητροπολίτη Ηρακλείου. Κατά το Πατριαρχείο άλλωστε ο Μητροπολίτης προϊσταται διοικητικά της εκπαίδευσης στην περιφέρεια της πνευματικής δικαιοδοσίας του. Επιπλέον επιστατεί τους υπόλοιπους αρχιερείς (επισκόπους) της περιοχής του, που ακολουθούν τις οδηγίες και τους *Κανονισμούς*, τους οποίους συντάσσει και υπογράφει, όπως είναι ο παρών *Κανονισμός*. Ο σωστός τίτλος του *Κανονισμού* λοιπόν θα ήταν: «*Κανονισμός των εν τη Μητροπόλει Ηρακλείου Κρήτης Σχολείων ήτοι Παρθεναγωγείου, Αλληλοδιδασκτικού και Ελληνικού*».

Οι σχολικοί *Κανονισμοί* αυτοί τυπώθηκαν όλοι μαζί σε ένα σώμα (1863). Δημοσιεύτηκαν και ίσχυσαν το επόμενο σχολικό έτος 1863-1864 για ολόκληρη το νησί. Αποτέλεσαν δε την πρώτη επίσημη απόπειρα θεσμοθέτησης της εκπαίδευσης στην Κρήτη, προϊόν συνεργασίας αφενός του Έλληνα επιστήμονα εκπαιδευτικού και αφετέρου της τοπικής εκκλησιαστικής Αρχής. Η εκκλησιαστική Αρχή σε συνδυασμό με τους αιρετούς εκπροσώπους (Εφόρους) του Χριστιανικού Κοινού, οι οποίοι ως λόγιοι επωμίζονταν ανάμεσα στα άλλα καθήκοντά τους την ευθύνη της εποπτείας και εφαρμογής των *Κανονισμών*, είχε στη διάθεσή της εκπαιδευτική πείρα.

Έντυποι οι *Κανονισμοί των εν Ηρακλείω της Κρήτης Σχολείων* (1863) καταλαμβάνουν έκταση πενήντα αριθμημένων σελίδων ενός μικρού μεγέθους βιβλιαρίου και οι δύο όψεις κάθε φύλλο είναι τυπωμένες. Αναφέρονται δε στους τρεις τύπους σχολείων της Κρήτης που υπήρχαν τότε, δηλαδή του *Παρθεναγωγείου*, του *Αλληλοδιδασκτικού* και του *Ελληνικού Σχολείου*.

Μετά το εσώφυλλο προτάσσεται αντί προλόγου στους *Κανονισμούς* σημείωμα δηλωτικό της ταυτότητας του συντάκτη, καθώς και της έγκρισής τους από τους αρμοδίους φορείς, ως εξής:

Τους παρόντας Κανονισμούς των Εν Ηρακλείω της Κρήτης Σχολείων, ήτοι Παρθεναγωγείου, Αλληλοδιδασκτικού και Ελληνικού, συνταχθέντας υπό του καθηγητού Κυρίου Μιλτιάδου Ι. Βρατσάνου θεωρήσαντες εγκρίνομεν.

Εν Ηρακλείω, τη 25 Ιουνίου 1863

Ο Μητροπολίτης Κρήτης

Οι Έφοροι

† ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Μ. ΔΙΑΜΑΝΤΙΔΗΣ

Ι. ΖΑΧΑΡΙΑΔΗΣ, Σ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ⁷

⁷ Βλ. *Κανονισμοί των εν Ηρακλείω της Κρήτης Σχολείων, ήτοι Παρθεναγωγείου, Αλληλοδιδασκτικού και Ελληνικού* (1863), Αθήνησι, Τύποις Κ. Αντωνιάδου.

Κατά μία γενική θεώρηση το κυρίως σώμα των *Κανονισμών* περιλαμβάνει στην ουσία τρεις επιμέρους σχολικούς κανονισμούς, οι οποίοι είναι διακριτά χωρισμένοι με τυπογραφικά ψιμίθια της αρχής τους, μετά από τη λευκή, κενή στα αριστερά τους, σελίδα 4.

Πρώτος καταχωρίζεται και περιέχεται ο *Κανονισμός του εν Ηρακλείω της Κρήτης Παρθεναγωγείου* που καταλαμβάνει τον χώρο δεκαπέντε σελίδων, από τη σελίδα 5 έως 20. Ο *Κανονισμός* απαρτίζεται από εξήντα (60) παραγράφους (Άρθρα), αριθμημένες με αραβικούς αριθμούς από το 1 έως 60 και προτασόμενου του συμβόλου της παραγράφου §. Ομαδοποιούμενα τα άρθρα αυτά σε συναφείς ενότητες συνθέτουν δεκαπέντε αριθμημένα κεφάλαια με ελληνικά στοιχεία (Α΄-ΙΕ΄) και τιτλοφορούμενα το καθένα χωριστά.

Στις επόμενες σελίδες 21-32 περιέχεται ο δεύτερος κατά σειράν *Κανονισμός του εν Ηρακλείω της Κρήτης Αλληλοδιδασκτικού σχολείου*. Ο *Κανονισμός* αυτός, έκτασης δέκα σελίδων, απαρτίζεται από εξήντα μία παραγράφους, αριθμημένες από 1 έως 61 και ομαδοποιημένες σε δώδεκα αριθμημένα και τιτλοφορούμενα όπως παραπάνω, Κεφάλαια.

Τέλος από τη σελίδα 33 έως 48 καταχωρίζεται ο τρίτος κατά σειράν *Κανονισμός του εν Ηρακλείω της Κρήτης Ελληνικού Σχολείου*, όπως επιγράφεται. Ο τελευταίος *Κανονισμός* εκτείνεται σε δεκαπέντε σελίδες και αφορά τον ανώτερο ιεραρχικά τύπο σχολείου στην Κρήτη.

Ο *Κανονισμός του Ελληνικού Σχολείου* απαρτίζεται από πέντε αριθμημένα κεφάλαια, εκ των οποίων το Κεφάλαιον Πέμπτον περιλαμβάνει επτά χωριστές υποπαραγράφους, επιγραφόμενες ιδιαίτερος η καθεμία.

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Εξεταζόμενος χωριστά ο *Κανονισμός* κάθε τύπου σχολείων παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, με την παρατήρηση ότι στα περιεχόμενα και των τριών υπάρχει κοινός δεσμός, συνάφεια, αλληλεξάρτηση και αλληλοσυμπλήρωση. Απαρτίζουν δε από κοινού το ενιαίο θεσμικό πλαίσιο της εκπαίδευσης στο νησί της Κρήτης κατά την περίοδο 1863 κι εξής.

Το νέο σύστημα της εποχής αυτής διαπνέεται από την ελληνική φιλοσοφία, πρακτική και το πνεύμα και ως προς την οργάνωση της εκπαίδευσης (τη δομή, τα είδη των μαθημάτων, το ωρολόγιο πρόγραμμα, τη δεοντολογία και την πρακτική παράλληλα με τις προσδοκίες), η οποία είναι σαφώς καθαρά ελληνικών προσανατολισμών και κατευθύνσεων, απουσιάζει οτιδήποτε το Οθωμανικό.⁸

Στα περιεχόμενα των *Κανονισμών* αυτών βλέπουμε να καταχωρίζεται, να διευκρινίζεται σαφώς και να διατυπώνεται γραπτώς η ελληνοκεντρική στροφή, τάση και κατεύθυνση αυτή ως εξής:

Κανονισμοί των εν Ηρακλείω της Κρήτης Σχολείων [...]

A) Κανονισμός Παρθεναγωγείου

Το Κεφ. Γ΄, *Περί διδασκαλίας εν γένει*, αναφέρει: «*Εν τω Παρθεναγωγείω τούτω διδάσκονται πάντα τα μαθήματα τα εν τοις Αλληλοδιδασκτικοίς σχολείοις διδασκόμενα συμφώνως*

⁸ Μόνο στην Τρίτη και Τετάρτη τάξη της Ελληνικής σχολής διδάσκεται ένα δίωρο η τουρκική γλώσσα, το οποίο μαζί με το τρίωρο των Γαλλικών, ως επιμόρφωση ξένων γλωσσών σε όσα Κρητικόπουλα προχωρούσαν στην εκπαίδευση.

με τα εν τω Οδηγώ διατεταγμένα».⁹ Εννοεί τον Οδηγό Αλληλοδιδασκτικής Μεθόδου του Ιωάννη Κοκκώνη.¹⁰

Β) Κανονισμός Αλληλοδιδασκτικού Σχολείου

Στο Κεφ. Α΄, *Οργανισμός γενικός και διαίρεσις*, και συγκεκριμένα στην § 1 αναφέρει: «*Το Αλληλοδιδασκτικό εν Ηρακλείω σχολείον διοργανίζεται επί τη βάσει των εν Ελλάδι δημοτικών σχολείων και διαιρείται ως εφεξής...*».¹¹

Επίσης στην §3 αναγράφεται: «*Λαμβανομένης υπ΄ όψιν της γενικής του τόπου εκπαιδευσεως και της εξαπλώσεως της Αλληλοδιδασκτικής διδασκαλίας εφ΄ απάσης της Νήσου, θέλει διδάσκεσθαι εν τω δημοτικώ τούτο σχολείω και η αλληλοδιδασκτική μέθοδος συμφώνως τω οδηγώ των δημοτικών της Ελλάδος σχολείων...*».¹²

Στην §4 αναφέρεται ότι όσοι μαθητές επιδοθούν στο ιερό επάγγελμα του διδασκάλου «*αξιούνται δημοδιδασκαλικού πτυχίου*» για τον διορισμό τους στη συνέχεια σε χωριά και κώμες της Κρήτης §5.

Γ) Κανονισμός Ελληνικού Σχολείου

Αποτελεί την ανώτατη βαθμίδα εκπαίδευσης στην Κρήτη και έχει τους περισσότερους και πλέον σαφείς προσανατολισμούς στο Ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Αρχίζει δε ως εξής στο Κεφάλαιον Α΄, χωρίς τίτλο, στην παράγραφο §1: «*Η εν Ηρακλείω υφισταμένη Ελληνική σχολή συγκροτείται εκ τεσσάρων τάξεων, ων αι τρεις πρώται αντιστοιχούσι προς τας τάξεις των εν Ελλάδι σχολαρχείων η δε τετάρτη προς την πρώτην γυμνασιακήν*».¹³

Στο κεφάλαιο με τον τίτλο «*Προσόντα των Διδασκάλων*», στην παράγραφο §46 αναγράφεται ότι ο διδάσκαλος πρέπει: «*να είναι ή τελειοδίδακτος ενός της Ελλάδος Γυμνασίου, ή τελειοδίδακτος της σχολής ταύτης...*».¹⁴

Στη ίδια σελίδα πάλι, στην §48: «*Ο Σχολάρχης οφείλει να έχη τουλάχιστον δύο ετών φιλολογικάς σπουδάς εν τω Πανεπιστημίω της Ελλάδος και φέρη δίπλωμα τρίτης ή δευτέρας τάξεως Ελληνοδιδασκάλου...*».¹⁵

Παρακάτω στην ίδια σελίδα, στην παράγραφο §49: «*Ο Καθηγητής οφείλει να είναι ή τελειοδίδακτος του Πανεπιστημίου και έχει υπηρετήσει ως σχολάρχης τρία τουλάχιστον έτη εν Ελλάδι, είτε εν τινι άλλω καλώς κατηρητισμένω των ομογενών σχολαρχείω εν τη Τουρκία*».¹⁶

⁹ Βλ. τον σχετικό Κανονισμό: *Κανονισμοί των εν Ηρακλείω της Κρήτης Σχολείων, ήτοι Παρθεναγωγείου, Αλληλοδιδασκτικού και Ελληνικού* (1863), Αθήνησι, Τύποις Κ. Αντωνιάδου, 6.

¹⁰ Βλ. Ι. Κοκκώνης (1860), *Εγχειρίδιον ή Οδηγός της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου, νέος*, 3η έκδ., Αθήνα.

¹¹ Βλ. *Κανονισμοί των εν Ηρακλείω της Κρήτης Σχολείων, ήτοι Παρθεναγωγείου, Αλληλοδιδασκτικού και Ελληνικού* (1863), Αθήνησι, Τύποις Κ. Αντωνιάδου. Αρχίζει στη σ. 21.

¹² *Ό.π.*, σ. 22.

¹³ *Ό.π.*, σ. 33.

¹⁴ *Ό.π.*, 46.

¹⁵ *Ό.π.*, 46.

¹⁶ *Ό.π.*, 46. Το εδάφιο αυτό προλαμβάνει, αφενός για να μην προκαλείται το οθωμανικό κατεστημένο του νησιού και αφετέρου για να μην αποκλείονται έτσι από τη διδασκαλία οι Πατριαρχικοί λόγιοι, διδάσκαλοι και καθηγητές της Κωνσταντινουπόλεως.

Οι παραπάνω διατάξεις αποτελούν τα πρώτα επίσημα διοικητικά σκιρτήματα απομάκρυνσης της Κρήτης από τον Οθωμανικό Ζυγό, αφού θεσμοθετημένα πλέον αναφέρονται οι προσανατολισμοί του εκπαιδευτικού συστήματος «...κατά τα εν Ελλάδι».

Γυμνάσια δεν υπάρχουν στην Κρήτη ακόμη. Όσα Κρητικόπουλα ήθελαν να προχωρήσουν στις σπουδές θα έπρεπε να εκπατριστούν. Ακολουθούσαν λοιπόν το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και συνήθως κατέφευγαν στα γειτονικά Γυμνάσια της Σύρου ή των Αθηνών και στη συνέχεια φοιτούσαν στο Πανεπιστήμιο.

Μορφωμένοι κατά τα ελληνικά πρότυπα ενθουσιώδεις νέοι με παιδεία και αναπτωμένο ηθικό επέστρεφαν στο νησί τους, διαπνεόμενοι από ιδεολογία και ιδανικά να κάνουν πράξεις μαζί με τους Έλληνες διδασκάλους, εκπαιδευτικούς των Κρητικών και των Κρητικόπουλων, και να ενεργούν από κοινού ως επιστήμονες ή διδάσκαλοι, ενώ θα μάχονται ως την πλήρη δικαίωση της πατρίδας τους, δηλαδή την «Ένωση» της Κρήτης με τη μητέρα Ελλάδα στα 1913.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΠΗΓΕΣ

- Μαν. Ι. Γεδεών (1910), *Επίσημα γράμματα τουρκικά, αναφερόμενα εις τα εκκλησιαστικά ημών δίκαια*, Κωνσταντινούπολη.
- Εμμ. Γ. Ανδρουλάκης (1990), *Η Εκπαίδευση στην Κρήτη κατά το α΄ τέταρτο του 19ου αιώνα έως και τις αρχές του 20ού*, Νέα Κυδωνία Χανίων Κρήτης.
- Εμμ. Βυβιλάκης (1879), *Έκθεσις της επί των σχολείων της Κρήτης Επιτροπής του 1844*, εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου «Ραδαμάνθυος».
- Αντ. Γιάνναρης (1908), *Η Δημόσια Παιδεία αρχαίωθεν μέχρι σήμερα*, εν Χανίοις, έκδ. Στυλ. Πετράκη.
- Αν. Γιαννικόπουλος (2001), *Η εκπαίδευση στην περίοδο της Τουρκοκρατίας*, έκδ. Γρηγόρη.
- Αλεξ. Δημαράς (επιμ.) (1973) (1986), *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια ιστορίας)*, τ. 2, Αθήνα.
- Ι. Διαμαντούρου (1977), «Κρήτη» («Η ζωή και η δράση των υποδούλων Ελλήνων 1833-1881»), *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 408-416.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (1970-2000), τ. 1-16, τ. ΙΒ΄, «Ελληνική Επανάσταση», Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών.
- Τρ. Ευαγγελίδης (1935), *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας (Ελληνικά σχολεία από της Αλώσεως μέχρι του Καποδιστρίου)*, Αθήναι.
- Τρ. Ευαγγελίδης (1898), *Τα μετά τον Όθωνα, ήτοι Ιστορία της Μεσοβασιλείας και της Βασιλείας Γεωργίου του Α΄ (1862-1898)*, Αθήνα.
- Κ. Καλλιατάκη-Μερτικοπούλου (1985), «Η παιδεία στην Κρήτη (1868-1878), μια επισκόπηση», *Πεπραγμένα Ε΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου* (1981), τ. Γ΄, Άγιος Νικόλαος, Ε.Κ.Ι.Μ., 77-86.
- Κ. Καλλιατάκη-Μερτικοπούλου (1988), *Ελληνικός Αλυτρωτισμός και Οθωμανικές μεταρρυθμίσεις, Η περίπτωση της Κρήτης (1868-1877)*, Αθήνα, Εστία.
- Κανονισμοί των εν Ηρακλείω της Κρήτης Σχολείων, ήτοι Παρθεναγωγείου, Αλληλοδιδασκτικού και Ελληνικού* (1863), Αθήνησι, Τύποις Κ. Αντωνιάδου.
- Ι. Κοκκώνης (1830), *Εγχειρίδιον δια τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία ή Οδηγός της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου υπό Σαραζίνου*, Αίγινα.

- Ι. Κοκκώνης (³1860), *Εγχειρίδιον ή Οδηγός της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου, νέος*, Αθήνα.
Κρητική Πολιτεία, Ανωτέρα Διεύθυνσις της παιδείας και της δικαιοσύνης, Η εν Κρήτη Εκπαίδευσις (1904),
 εν Χανίοις, τυπογραφείο της Κρητικής Πολιτείας.
- Χ. Β. Λέφας (1942), *Ιστορία της Εκπαιδεύσεως*, εν Αθήναις, ΟΕΔΒ.
- Χ. Μπαμπούνης (1999), *Η εκπαίδευση κατά την καποδιστριακή περίοδο: Διοικητική οργάνωση και
 εκπαιδευτική λειτουργία*, Αθήνα Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων.
- Χ. Μπαμπούνης (2007), *Τοπική αυτοδιοίκηση και ελλαδικός χώρος*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη.
- Χ. Μπαμπούνης (2008), *Όψεις της τοπικής αυτοδιοίκησης στο ελληνικό κράτος: Διοικητική οργάνωση,
 πληθυσμός, εκπαίδευση*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Χ. Μπαμπούνης (2010), *Η τοπική αυτοδιοίκηση κατά την Οθωνική Περίοδο (1833-1862), Θεσμικό πλαίσιο,
 οργάνωση και λειτουργία*, Αθήνα, Gutenberg – Δαρδανός.
- Χ. Μπαμπούνης (2013), *Η κυβερνώσα βουλή κατά την ελληνική μεσοβασιλεία*, Αθήνα, Στοχαστής.
- Χ. Μπαμπούνης (2013), *Ιστορική αφήγηση και πηγές*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Γ. Μπέτσας (2007), *Η Κοινωνική διάσταση στην εκπαίδευση, ιστορικές προβολές – σύγχρονες αναφορές*,
 Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη.
- Γ. Μπέτσας (2005), *Θεσμικές και λειτουργικές όψεις της εκπαίδευσης των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων
 της οθωμανικής επικράτειας: από την έναρξη των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ έως την επανάσταση
 των Νεοτούρκων*, Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη.
- Κ. Θ. Μπονίδης (1996), *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς παιδείας και πολιτισμού στη
 διαφιλονικούμενη Μακεδονία (1964-1914)*, Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη.
- Σ. Μπουζάκης (²2002), *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1999)*, Αθήνα.
- Ι. Μπουνόβα (2000), *Εκπαίδευση και τοπική κοινωνία, ο κοινωνικός ρόλος του σχολείου στην Κοζάνη
 1880-1940*, Κοζάνη.
- Κ. Ξανθόπουλος (1880), *Συνοπτική έκθεσις της πνευματικής αναπτύξεως των νεωτέρων Ελλήνων*, εν
 Κωνσταντινουπόλει, εκδ. Καραβία.
- Έκθεσις των κατά το 1875 πεπραγμένων από της συστάσεως μέχρι τούδε. 17 Απρ. 1869* (1876), Αθήναι, Ο
 εν Αθήναις προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Σύλλογος.
- Π. Οικονόμου (1903), *Η διοργανώσεις της εκπαιδεύσεως εν Κρήτη*, Εν Αθήναις.
- Οικουμενικό Πατριαρχείο (1848), *Εγκύκλιος της μιας, αγίας, καθολικής και Απόστολικής Εκκλησίας,
 επιστολή προς τους απανταχού Ορθοδόξους*, Εν Κωνσταντινουπόλει.
- Γ. Ι. Παναγιωτάκης (1998), *Η Κρήτη στις αρχές και τα τέλη του 20ου αιώνα*, Κρήτη.
- Απ. Παπαϊωάννου (2005), *Το Ιστορικό Αρχείο της Χριστιανής Δημογεροντίας Λασιθίου (1869-1898),
 Νεάπολη Κρήτης – Ιωάννινα*.
- Απ. Γ. Παπαϊωάννου (2003), *Εμμανουήλ Αναγνώστου Βασιλείου Σκουλάς (1845-1866) ο Πυρπολητής του
 Αρκαδίου*, Ιωάννινα.
- Χ. Παπαστάθης (1984), *Οι κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού κράτους
 και της διασποράς*, Θεσσαλονίκη.
- Άν.Γ. Πατεράκη (2012), *Άτυπες μορφές κοινωνικής διοίκησης των χριστιανών στην ύστερη τουρκοκρατία
 στην Κρήτη (1858-1898)*, Διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα.
- Ευ. Γ. Πατεράκη (2015), *Η βασική παιδεία στην Κρήτη (1858-1869) κατά το αρχείο της Χριστιανικής
 Δημογεροντίας Ηρακλείου*, Διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα.
- Μ. Γ. Πατεράκης (2002), *Η παιδεία στην Κρήτη κατά το αρχείο της Χριστιανικής Δημογεροντίας Λασιθίου
 (1869-1898)*, Διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα.

10 ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ ΙΒ΄ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΡΗΤΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Ελ. Πρεβελάκης (1966), *Η Μεγάλη Κρητική Επανάσταση 1866-1869*, Αθήνα.

Ι. Πυργιωτάκης (1992), *Η Οδύσσεια του διδασκαλικού επαγγέλματος*, Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη.

Ν. Σταυράκης (1890), *Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης, μετά διαφόρων γεωγραφικών, ιστορικών, αρχαιολογικών, εκκλησιαστικών κ.τ.λ. ειδήσεων περί της νήσου*, Αθήνα, ανατύπωση Ν. Καραβία (1978).

Μ. Τρούλης (1990), «Ένα ενδιαφέρον φυλλάδιο του Εμμανουήλ Βυβιλάκη, *Κρητολογικά Γράμματα*, τχ. 2, 89-102.

Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Κρητών (1860, 1872 και 1909), *Καταστατικόν*, Ερμούπολις Σύρου.

ΑΡΧΕΙΟ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ

Ιωακείμ Φορόπουλος (1895-1896), «*Περιγραφικόν Ευρετήριον των Πατριαρχικών Κωδίκων, ήτοι περίληψις εκάστου εγγράφου καθ' ην εν ταις σελίσι του Κωδικός τέτακται σειράν, ετών 1839-1856*», Εν τοις Πατριαρχείοις, τ. 1-3.

«*Ιερός Κώδιξ των Συνοδικών Πράξεων της του Χριστού Εκκλησίας*» (1859-1860), Κωνσταντινούπολις.